

Jordebok

Libretto

LIBRETTO: *Hans Gurstad-Nilsson*

KARAKTÄRER:

BERÄTTANDE RÖSTER:

Berättaren/ciceronen/siaren: (inspelad mansröst)

PROTAGONISTER:

Antikvarien (tenor)
Sightseeing passagerare (sopran)
Socialdemokraten (tenor)
Fullmäktigeledamot Johannesson (tenor)
Stadsplanerare (tenor)
Arkitekten (sopran)
Fabrikören (tenor)

ANTAGONISTER:

Trasvargarna (kören)
Gull-Maj (sopran)
Folket/kollektivet (kören)
Masthuggsgubbar (dokumentär filminspelning)
Nylösekinna (sopran)

DEUTERAGONIST:

Duvan/Fågeln (berättaren)

RUM/SCENERIER/TIDER:

Prolog *Museet, Antikvarien skriver undersökningsrapport/sorterar krukskärvor vid sitt skrivbord (nutid)*

Scen 1-2. *Roddtur på vallgraven. Berättare/ciceron beskriver den nya staden med återblickar (1860-tal)*

Scen 3a, 3f, 5b. *Kommunhuset (1950-60-tal)*

Scen 3b-d. *Sanerad stadsdel: Masthugget/Gamlestan (1970-tal/nutid)*

Scen 4, 8a-c. *Säveådalen "Val Paraiso"/Gamlestan - platsen för Nylöse stad (drömtid)*

Scen 5a. *Den nya fästningsstaden Göteborg (1630-tal)*

Scen 6a-c. *Kommunhuset/stadsarkitektkontoret (nutid)*

Scen 7a-b2. *Gamlestadens fabriker (1878)*

Scen 3d:2, 7d. *Gull-majs vargtimme, stadsplanerarens mardröm (nutid)*

Scen 8f-e. *Säveån/Nylöse, ödehuset (1970-tal/ospec.)*

PROLOG (NUTID)

(Antikvarien skriver undersökningsrapport/sorterar krukskärvor vid sitt skrivbord)

Berättaren: Fynd 116
Yta C
Enhet S28
Lager 2
Material: Legods
Typ och antal: Krus, stengods, bukskärva, 1
Beskrivning: Ljusbrun saltglasyr, formpressad dekor,
motiv: dansande bönder

OUVERTYR

Kören: Die Stadt

SCEN 1-2. EN NY STAD (1860-TAL)

(Roddtur på vallgraven. Berättare/ciceron beskriver den nya staden med återblickar)

1 A

Berättaren: CICERON:
De argandska lyktorna har vikit för gaslysningen. Städernas gator utstakas breda och snörräta, mynnande i luftreservoarer av vidsträckta torg. Lummiga parker mitt i städernas sköte bilda liksom lungor, med vilka de andas.

Kören: Staden

1 B

Berättaren över kör: CICERON:
Jag vill på denna färd visa dig det allra nyaste Göteborg vidsträckta, vackra stadsdelar, som växt upp under det sista årtiondet.

Tenor sjunger: CICERON NU GESTALTAD AV TENOR:
Dagen är varm. På den höglå himmelen skiner sommarsolen; dess strålar bryter sig mot de skimrande husen, som återspeglas under oss.

Tenor talar: Se här!
sjunger: Det sköna Drottningtorget,
Sopran sjunger: med den nya järnvägens tempel!

2 A:1

(Ciceronen minns trasvargarna på platsen för det nya Drottningtorget, kvinnlig sightseeing passagerare fyller i)

Tenor talar: CICERON-TENOR:
Låt mig berätta, hur denna prydliga plats såg ut för inte så många år sedan. Fältet begränsades av ett stycke utav vallgraven. Där bakom bredde den ödsliga Gullbergsvassen ut sig - samma vass, som nu uttorkas, för att ge rum åt kajer och gator.

2 A:2

Tenor sjunger: CICERON:
Och liv fick denna dystra tavla, i synnerhet om söndagarna. Man spelade "kronvägg" mot planket, man singlarde och "salade Hybecka" av hjärtans lust.

Sopran sjunger: Trasvargarna, det var här de hade sin spelklubb.

Mellanspel

2 A:3

Tenor sjunger: Som en omväxling i nöjet prövade man sina krafter med polisuppsyningsmännen.

2 B

(Ciceronen beskriver upprymt förändringen, kvinnlig passagerare fyller i)

Sopran sjunger: Det var ett ställe och ett folkliv, värdigt den Flandriska skolans penslar. Men ovärdigt, och nu - Gudi lov, utstruket ur verkligheten.

Tenor talar: Vallgraven är jämnad med jorden, slaktarhuset, länshäktet. Allt är jämnat, uppstädat och apterat. Se här! Det sköna Drottningtorget, med den nya järnvägens tempel!

En sådan förändring är ett litet moment i en stor utveckling. Den omfattar inte bara vår stad eller ens vårt rike. Den omfattar mänskligheten. Det är barbariet och råheten, som mer och mer ger vika

Solister sjunger: - för humaniteten och sedligheten!

SCEN 3. TOTALSANERING (1940-1975)

3 A:1

(Politiker ger löften, 1944 års efterkrigsprogram)

Kör: Uppstädat, utjämnat. Allt är jämnat nu.
Kör och solister: Humaniteten och sedligheten, sedlighet, anständighet!

Berättaren: SOCIALDEMOKRATEN:
1944 års efterkrigsprogram. Bostaden är en grundläggande medborgelig social rättighet. Socialdemokraterna förbinder sig att utplåna bostadsslummen, upphäva trångboddheten, ansvara för bostadsförsörjningen, se till att produktionen av nya bostäder sker under spekulationsfria former, avskaffa nöd, brist och otrygghet inom boendet.

Kören: Socialdemokraterna förbinder
Ansvara, upphäva, utplåna slummen
Ansvara, avskaffa, upphäva, utplåna

3 A:2

(Tidningsrubrik, Expressen 29:e oktober 1963)

Sopran utrop: KVINNA:
Europas största saneringsprojekt skall genomföras i Göteborg de närmaste åtta-tio åren. Femtontusen lägenheter skall rivras och femtiotusen människor omflyttas!

Kör utrop: FOLKET:
Femtiotusen!
Kör och solister: Europas största saneringsprojekt!
Femtontusen lägenheter!

3 B:1

(Gubbar fikar på Masthuggsberget) Utsnitt ur dokumentär film. Rivningarna i Masthugget 1964)

Röster i filmen: MASTHUGGSGUBBAR:
Hur fan ska det bli för oss när dom river häruppe? Ja, jag lurar på det också. Var ska vi ta vägen? Dom kommer å placera oss i en såndär statarlänga som dom har ställt på högkant. Va fan ska vi där å göra, va? Vi får nog inte plats här ibland det här klientelet som kommer upp sen. Där passar ente vi vet du. Vi flyttar ner till Kloas och sätter oss.

3 B:2

(Vy)

Kören: FOLKET:
Skyarna står över taken. Silar dagens ljus.

(Stadsfullmäktige sammanträder 1950-tal)

Tenor sjunger: FULLMÄKTIGELEDAMOT JOHANNESSEN:
Saneringsarbetet har hittills inte haft någon vidare force. Åren efter kriget har vi bara rivit ner ungefär 170 lägenheter per år och det är ju ganska blygsamt för en stad av Göteborgs storlek.

Körmedl. talar: Om vi inte ökar takten kommer vi att få en slum liknande den på kontinenten, i Amerika och det vill vi väl inte.

Tenor sjunger: Skjuter man så på frågan ytterligare, då står vi kvar med ett saneringsbestånd som enligt mitt förmenande är en ganska svår skamfläck i stadens allmänna fysionomi.

3 C

(Gull-Maj minns sitt gamla kvarter)

Sopran sjunger: GULL-MAJ:
Det revs i omgångar, förfallet och tämligen ruffigt. Idag står bilarna i jämna rader. Sävån är sig lik där den rinner fram under alarna.

talar: Men att det här en gång låg ett livligt kvarter kan vara svårt att tro
sjunger: för den som inte minns.

talar: När vi flyttade ut till Gamlestan 1956 var det väldigt vackert på Artillerigatan, just vid Kulan. Det var ju en idyll tyckte vi. Det är klart, jag kanske romantiserar lite men jag trivdes väldigt gott i den gamla stadsdelen.

Sopran talar kören sjunger: Det var en massa träd, vackra träd som blommade så vackert med röda blommor.

Tenor sjunger: Gårdarna, de gamla landshövdingehusen.
Sopran sjunger: Utsikten över taken och bodarna. Alltihop är borta.

3 D

(Stadsplanerare beskriver Nya Masthugget, Kvinna begrundar vad hon hör. Folkets dubbla känslor inför moderniteten)

Berättaren: Husen stiger i en rytmisk gruppering upp mot bergen och utgörs av höghus med grå fasader och platt tak. 870 lägenheter centralvärme, badrum, moderna kök, hiss, sopnedkast.

Sopran och kör sjunger: GULL-MAJ/KVINNA/FOLKET:
Husen stiger i en rytmisk gruppering med grå fasader och platta tak. Moderna kök, moderna badrum, se husen stiger upp mot bergen upp mot skyn.

3 E

(Kvinna om sina sömnlösa nätter då minnena väcks)

Sopran talar: GULL-MAJ/KVINNA:
I vargtimmen driver skuggorna över väggen
jag vaggar mina minnen
som otröstliga barn
vaggar dem i gryningen
lägger dem i silverskedsaskar bäddade med rosa bomull

jag vårdar detta dyrbara
men i grålysningen slår det onda åter upp sitt ogräs

Kören: FOLKET:
Det är staden i våra liv

3 F

(Stadsplaneraren uttrycker sin frustration över folkets rädsla för förändring med provokativt statement)

Tenor sjunger: STADSPLANERAREN:
Minnen? Hur länge ska vi hänge oss åt denna minneskultur? Låt oss tjasas av det som är, det som komma skall. Låt oss en gång för alla skaffa undan dessa skikt, dessa skärvor. Museum eller Manhattan?

Kören: FOLKET: *(knackar krukskärvor mot varandra i protest)*
Museum eller Manhattan!

SCEN 4. VAL PARAIISO - SÄVEÅNS DALGÅNG

4 A

(Drömscen på platsen för Nylöse, Val Paraiso, filmprojektion)

Kören: Val Paraiso

Berättaren: Berggrundens morfologi utgörs av ett sprickdalslandskap som har påverkats av utvecklingen under mesozoikum för 245–265 miljoner år sedan. Berget är kluvet i sprickdalar som följer ett tydligt mönster. Götaälvs förkastningen, orienterad i nord-syd, genomkorsas av sprickdalar som löper i öst-västlig riktning, varav en bildar Säveåns dalgång. De västligaste delarna av dalgången blev isfria för ca 14 500 år sedan. Vid Säveåns utlopp i Göta älv finns en svämsandsavlagring som är avsatt som deltabildning av Säveån. Den är som mäktigast 16 m djup och sanden innehåller växtlämningar i riklig mängd.

4 B

(Fågeln nattkvarter vid Säveån, på platsen för Nylöse stad)

Berättaren: Natten kom,
lika skrämmande som välsignad
hon lade sig tillrätta i redet
bland skräpet, i vassen,
i stadens svartnade hjärta.
Och på flodens botten sov fiskarna
i lä av pålstumparna från Nylöse kaj
där de saliga hade stått med sina kärleksärenden.
Staden sov. Alla sov. Lergodsets skärvor sov,
fastkilade mellan stenarna.

Mellanspel

4 C

(Fågeln vaknar)

Berättaren: hon slog upp ögonen
mot en ny dag
en ny värld
rösterna som hade talat starkt över vattnet kvällen innan var skingrade
och hjärtat hade svalnat
nu ruvade hon väl dold under grenverket
på den framvällande floden seglade löven hastigt förbi
och i ögonvrån kunde hon se grenverkets nät röra sig i krusningarna

hon burrade upp sig för kylan
det här var staden
allt syntes oprövat
och hon bestämde sig för att närma sig
sakta

(Duvan flyger iväg, vingflax i högtalarna)

SCEN 5. GOTHENBORG-KONUNGENS PORT

5 A

(Stadsplaneansvarig beskriver den befästa staden, 1630-tal)

*Tenor och sopran
sjunger och talar:* STADSPLANEANSVARIG:
en stjärna har slagit ut i träskmarken
ett fäste med starka vallar
bastioner och utanverk
väl funderad
med rutad plan
gator och kanaler

Kör: Gothenborg!

Tenor utrop: Det är konungens port
konungens ord
och vi ska öppna lidret
mot havets friska vidder
mot allt som är fritt och stort

(Duvorna landar, kören klappar med dubbelvikta pappersark mot handen)

5 B

(Stadsfullmäktige sammanträder, 1960-tal)

Tenor talar: STADSFULLMÄKTIGELEDAMOT:
Herr ordförande, herrar stadsfullmäktige. Ni har kommit med i en
församling där samarbetsviljan är dominerande. En vilja som går ut på
att tjäna staden först och främst. Denna anda är inget sentida påfund
utan grundlades i Göteborg för decennier sedan och kallas i dagligt tal
för Göteborgsanda!

STADSPLANERARENS TANKAR/VISIONER/MOTTON:

Tenor talar: Engagemang kring den gående människans villkor ska vara styrande vid allt planarbete!

Körmedl. utrop:

- 1: Blandning, delaktighet, tillgänglighet, trygghet, mänsklighet
- 2: Menschlichkeit!
- 3: Teknologi, Talang, Tolerans!
- 4: Ju fler individer som inte räknas till de normgivande grupperna i samhället, desto gynnsammare förhållanden för kreativa yrkesgrupper och för ekonomisk tillväxt!
- 5: Omstrukturering! Omstrukturering av Göteborgarnas rörelsemönster!

SCEN 6. GAMLESTADEN OCH FRAMTIDEN (2010)

6 A

(Datorröst talar om pågående stadsutveckling, stadsplaneraren visionerar/antecknar)

Datorröst: DATORRÖST FRÅN KOMMUNENS HEMSIDA:
Gamlestaden står inför stora förändringar. Planeringen för omvandlingen är i full gång och här finns alla de kvaliteter som gör området till ett av de mest intressanta utvecklingsområdena i Göteborgsregionen.

6 B

(Arkitekten sitter vid skrivbordet och arbetar med sina modeller över de nya kvarteren medan antikvariären synar sina krukskärvor)

Sopran sjunger: ARKITEKTEN:
i framtidens vita rymd
badar kropparna i ljuset
svävar
yta mot yta

jag vrider volymerna
lameller, paralleller, rundlar
solfjädrar och gravitationskrafter
siktlinjer
jag ser det
verkligen

6 C

Duorna kuttrar i den övergivna fabriksbyggnaden (Byggnadsantikvarien inspekterar den öde fabriken med sin stab, skriver tjänsteutlåtanden)

ANTIKVARIEN:

Utrop antikvarien: Riktlinjer för bevarande och utveckling av den industrihistoriska miljön i kvarteret Gösen, 2012-08-15

Utrop körmedl.:

- 1: Mötet mellan gammalt och nytt ska ske på ett försiktigt sätt, det vill säga vara avläsbart utan att helhetskaraktären och miljöns industrihistoriska upplevelsevärden går förlorade.
- 2: Byggnad F1: ska utformas med gavelform, putsfasad, tak och stålkonstruktion i likhet med ursprunglig byggnad, Härden. Den östra gaveln ska rekonstrueras med stöd av en dokumentation av ursprunglig byggnad.
- 3: Dessvärre visar de tekniska inventeringarna att flera byggnader är i så dåligt skick, eller så förorenade, att de måste rivas.
- 4: Byggnad Q1. Särskilt värdefull byggnad som omfattas av paragraf 8:13 i plan och bygglagen. Byggnaden får inte rivas.

SCEN 7. MASKINERNAS STAD

7 A

(Göteborg 1860: Man och kvinna beskriver lyriskt maskinernas löftesrika tidevarv)

Tenor sjunger: Tiden nalkas, då människan inte behöver göra sin medmänniska till slav, nu har hon funnit andra slavar.

Sopran sjunger: Starka som jättar, lydiga som lamm. De arbetar utan knot.

Tenor sjunger: Med lemmar av järn och lungor som andas eld.

Solister sjunger: De är förträffliga, aktningvärda väsen!

Tenor ropar: Leve maskinen!

Kör svarar: Leve den!

Kör applåderar

7 B

(Gamlestadens fabriker 1878, fabrikören talar upptrymt och trosvisst till arbetarna)

Kör: FABRIKÖREN:
Se!
tiden vrider sig runt sin axel
Tenor utrop: Ni, mina vänner, Ni!
är den kritiska massan
solidaritetsens förspända drivremmar
nu viker mörkret undan
Tiden vrider vidskepelsen ur våra händer
Möt upp
Mata maskinerna
som oförtrutet ska spinna vår nya saga

Kör: FOLKET:
Förener eder!

Sopran utrop: Möt upp
i fabrikernas dånande rymder
mata maskinerna
som oförtrutet ska spinna vår nya saga
Du är staden, vi är staden!

Kör: Du är staden, vi är staden, ni är staden...

Tenor utrop: Vetenskapen lyser bort hägringen

7 C

(150 år senare: notis i DN, 2014-09-10)

Berättare: Inkomstklyftorna har ökat dramatiskt i Göteborgsområdet.
Sedan 1994 har skillnaden mellan de rikaste och fattigaste områdena i kommunen nästan fyrfaldigats.

7 D

(Stadsplaneraren drömmer mardröm om hur staden löper amok)

Tenor sjunger: STADSPLANERAREN:
i drömmarna reser sig staden
stegrar sig
som en vildhäst
Kör och solister: löddrig, hetsad i natten

Sopran sjunger: Vad är det som snurrar i dina gener?

Kör och tenor Staden är tusentals viljor

Kör och solister I den nya staden, som snurrar i dina gener

*Kör och solister
sjunger och talar:* Frihet, drömlighet, ovetskap,
vanmakt, cancer!?

SCEN 8. EPILOG

8 A Drömscen

(Nylöse stad 1530, kvinna möter siare som spår hur framtidens arkeologer ska undersöka hennes hushållsavfall och tidbestämma kajernas pålningar)

Sopran sjunger: NYLÖSEKVINNA:
i vreten mellan husen
där råttorna ilar
och stanken hänger i dimman
skärvor, avskräde, träck

Berättaren: SIAREN:
i en avlågsen framtid ska detta avskräde skärskådas
de lärde ska tala på latin
och man ska göra stora ögon över din fåkunnighet,
förfasas över dina plågor

framtidens händer ska smeka dessa orenlighetens skarn
sakligt, ömt

Kören: framtidens händer

Berättaren: och pålarnas dränkta ved ska sågas itu
man ska räkna dess svavelosande årsringar
det du förlorade eller kastade bort
ska åter se dagens ljus

8 B

(Nylösekvinnan blir varse sin fångenskap i tiden)

Sopran sjunger:
NYLÖSEKVINNA:
mitt fängelse
allt jag vet
allt man kan veta
allt jag inte vet

tiden
staden
utan slut
ankdammen

tiden, mitt fängelse
min lust

8 C

(Fågel vid Säveån/Drömmarnas kaj)

Berättaren:
det blev vår kring floden
dammet från viadukten singlar ner i släpljudets sneda strimmor
lade sig på det späda bladverket
osynligt
kännbart
som en mycket fin smärgelduk

det hade gått ett år nu
och de små hade blivit
stora

Gösta Adrian Nilsson,
skulle den här dagen få syn på ett fartyg som låg vid kaj
Val Paraiso!
och längtan till fjärran länder skulle spela i hans bröst
staden var en utsträckt handflata
(staden, som Linné hade kallat
”den täckaste stad av alla i riket”)

8 D

Kör och tenor: En dag stod hösten i staden

8 E

(Uppsummering: Drömmen om staden, tidernas ombytlighet och alla ordningars förgänglighet: rivningshusinteriör med minnesscenen av dansande par följs av betraktelse över lämningarna av Nylöse stad: återkoppling till inledningens krukskärva med dansande bönder.

*Duor kuttrar
i ödehuset*

Berättaren: Fukten hade gjort sitt. Tapeten hängde sedan fem år i en vid bugning från väggen. Som om den ville tacka för sig. Det var blommor. Hennes ögon hade svept över dem tusentals gånger. Ibland på helgdagsaftnarna, när de dansade var det som en snurrade värld av blomster. Livet blev en yr karusell mot turkos botten. Det blev märken i golvet som inte gjorde något.

Från observatoriebergets klack syntes fönstret som en liten glödande rektangel. Det skrek i grävskopans larvfötter.

Kör och sopran: Scherben ins Wasser, skärvor, under jorden

*Kör och solister,
slutkorol:* Där vi dansade en gång

KÄLLOR:

J. Biörklund, Victor Rydberg 1859-1862, *Göteborg med dess omgivning*
Lars Ulvenstam 1963, *Göteborg, en stad och dess människor*
Magnus Haglund, Stefan Schneider 2004,
Den nakna staden, Människor och platser i Göteborg
Tänkeböcker 1473-1624, Nya Lödöse
Rolf Simonson, *Rivningsraseriet i Göteborg 1960-70*
Rivningarna i Masthugget 1964, film av Rolf Werthheimer
Göteborgs Stadsfullmäktiges yttranden nr 31 1958
Översiktsplan för Göteborg, Del 1, Utgångspunkter och strategier
Göteborgs stads hemsida, Plan och byggprojekt 2015
Detaljplan för Gamlestadens fabriker inom stadsdelarna Gamlestaden,
Olskroken och Bagaregården i Göteborg, *Preliminär*
miljökonsekvensbeskrivning, Dnr: 0489/11 2014-04-29
Riktlinjer för bevarande och utveckling av den industrihistoriska, miljön i kvarteret
Gösen. Bilaga till Detaljplan för Handel, bostäder mm inom kv Gösen
och Makrillen inom stadsdelen Gamlestaden i Göteborg 2012-08-15
Göteborg, Kulturmiljöer av riksintresse, Länsstyrelsen i Göteborg, Rapport
2008:08
Tidningsnotis, *Expressen 1963-10-29*
Tidningsnotis, *Dagens Nyheter 2014-09-10*

Rekvisita/ljudredskap:

Skrivbord och stolar
Krukskärvor
Vitmalade klossar och cylindrar (arkitektens husmodeller)
Två kortlekar
Två termosar från 1960-talet
Två gatstenar

Ljudredskap:
Bensrassel
Speldosesnurra av plåt (barnleksak)
Krukskärvor
Cykelhjul på stativ
Dubbelvikta A5 papper